

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ПОВЕДІНКОВІ ЗНАННЯ

УДК 159.9.018:167.23

DOI [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2\(25\)-110-118](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2(25)-110-118)

Мирослава Садова,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4297-7317>

м. Київ

ОСОБИСТІСНІ ТА КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЩОДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ УЧНІВ ЛІЦЕЮ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ОБДАРОВАНОСТІ (АКАДЕМІЧНА, ТВОРЧА, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА)

Анотація.

У статті здійснено аналіз самовизначення щодо майбутньої професії учнів ліцею з різними видами обдарованості: академічною, творчою, інтелектуальною. Здійснено аналіз праць низки науковців щодо самовизначення особистісних і когнітивних чинників, які впливають на рівень академічної, інтелектуальної та творчої обдарованості в психолого-педагогічному контексті. Подано чинники, які стимулюють і гальмують обдарованого учня до професійного самовизначення.

Ключові слова: професійне самовизначення; академічна, творча, інтелектуальна обдарованість.

Самовизначення щодо майбутньої професії – важливий етап у становленні особистості, адже правильний вибір у професії є запорукою успіху на майбутнє в професійній кар’єрі та самореалізації.

Важливо знайти себе в професії, а також повноцінно реалізувати у професійному становленні. Щоб досягти відповідної цілі потрібно зробити правильний вибір. Учень віком 14–17 років не завжди може вірно зробити такий крок до професійного майбутнього. Цьому можуть перешкоджати різні зовнішні та внутрішні чинники. Також відповідні особистісні та когнітивні чинники можуть і стимулювати до вірного вибору професії.

Якщо розглядати категорію обдарованих учнів, то самовизначення їм може даватися також не зовсім легко, адже учителі, психологи, соціальні працівники матимуть справу з «особливими» дітьми, які належать до групи «ризик». Ми називаємо обдарованих дітей «особливими», тому що їх психологічні якості можуть бути вкрай нестійкими щодо зовнішніх подразників. Такі діти важко адаптуються, їх часто не розуміють однолітки чи оточуючі, оскільки вони обдаровані.

Ми здійснили аналіз праць низки науковців щодо самовизначення особистісних і когнітивних чинників, які впливають на рівень академічної, інтелектуальної та творчої обдарованості в психолого-педагогічному контексті (Т. Базаров, С. Биков, В. Бодров, О. Бобир, Ю. Гільбух, Л. Дементій, Б. Додонов, А. Журавльов, А. Куриця, А. Карпов, Корольов, Л. Коростильова, Г. Костюк, С. Котова, Р. Кричекський, Н. Лейтес, Б. Ломов, Д. Матюшкін, О. Музика, М. Мельник, В. Онацький, В. Рибалка, М. Савчин, А. Савенков, М. Садова, А. Свенцицький, Р. Семенова, Дж. Стігер, А. Танненбаум, І. Тимошук, М. Ткаченко, М. Холодна, В. Щорс та ін.).

Проблема дослідження полягає у визначенні особливостей особистісних і когнітивних чинників обдарованих учнів, що гальмують та стимулюють професійне самовизначення.

Метою статті є теоретично дослідити особистісні та когнітивні чинники самовизначення щодо майбутньої професії учнів ліцею з різними видами обдарованості (академічна, творча, інте-

лектуальна). Здійснюючи аналіз особливостей обдарованих учнів, спочатку потрібно дати визначення дефініції обдарованості в науковій літературі.

Так, Г. Костюк вважає *обдарованість* індивідуальною своєрідністю здібностей людини та вказує на значущість природних задатків кожної окремої особистості як дару, даного природою, що є вихідним внутрішнім мотивом розвитку здібностей. «Обдарованість нерідко розглядають як природні здібності людини, але в таких випадках слово “здібності” вживається в іншому значенні, ніж тоді, коли йдеться про конкретні здібності до певних видів діяльності. Не боячись, що це буде виглядати як гра словами, можна сказати, що *обдарованість* – це здібність людини до розвитку її потенціалу», – зазначає Г. Костюк [7, с.11].

Згідно з А. Танненбаумом, обдарованість визначається такими чинниками: високий рівень загального інтелекту, наявність спеціальних здібностей, певні особистісні особливості, вплив середовища, випадок [15, с. 158].

У контексті порушеної проблеми необхідно згадати дослідження лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г.С. Костюка. Воно присвячене *визначенню взаємозв'язку когнітивних, особистісних чинників та їхньої ролі в процесі розвитку обдарованості на основних етапах онтогенезу («Взаємозв'язок когнітивних та особистісних чинників у розвитку обдарованої особистості», 2004–2007 рр.)*. До *когнітивних чинників обдарованості* дослідники зараховують такі компоненти: загальний інтелект, креативність, інтелектуальна організованість. *Особистісні чинники обдарованості* утворюють такі компоненти: пізнавальні потреби, базові властивості (відкритість новому досвіду, екстраверсія – інтроверсія, негативна емоційність, схильність до згоди, сумлінність), перфекціонізм. Дослідники доводять домінуючу роль особистісних складників обдарованості у формуванні мотиваційного ядра обдарованої особистості [9, с. 28].

Потрібно здійснити теоретичний аналіз актуальності саме особистісних чинників, які відіграють важливу роль у самовизначенні щодо майбутньої професії обдарованих юнаків і дівчат. До *зазначених чинників* належить багато показників. Зокрема М. Ткаченко виокремлює такі: вибір професії, ціннісні характеристики в професії, особливості вибору професії (за класами, школами), міра впливу чинників під час вибору професії. Під *вибором професії* автор розуміє, яку ж професію краще обрати для обдарованої дитини. Ціннісні характеристики в професії описують за такими критеріями: здібності до професії, слава, визнання, вплив на думку інших людей, прийняття рішень, привілеї, пільги, влада над іншими, незалежність, користь для суспільства, є ризикованою, потребує важкої праці, творча, моральні якості, професійні досягнення [16, с. 5–6].

Більш детально потрібно описати *два особистісних чинники* щодо професійного самовизначення обдарованих дітей юнацького віку: *становлення професійної відповідальності та потенціалу самореалізації до відповідної професії*.

Самовизначення – сутнісна ознака природи дітей юнацького віку, тому кожен із них відповідальний за те, що являє собою.

Зупинимося на важливій особистісній якості відповідальності.

Проблему *моральної відповідальності* у сфері професійної направленості досліджували такі вчені, як Т. Базаров, В. Бодров, С. Биков, Л. Дементій, А. Журавльов, А. Карпов, Р. Кричекський, А. Куриця, Б. Ломов, Ю. Платоев, М. Савчин, А. Свенцицький, І. Тимошук та ін. [3, с. 15].

Відповідальність починає формуватися в моральному контексті ще з дошкільного віку. Набуває усвідомленості в молодшому шкільному та підлітковому віці. В юнацькому віці починає активно формуватися відповідальність під час професійного самовизначення і, в подальшому, професійного становлення [4, с. 147].

Ми поєднуємо особистісну властивість відповідальності зі сферою ризику та небезпеки, тобто: чим вищий рівень відповідальності, тим вищий рівень небезпеки закладено до відповідної професії. Ми описуємо ризиконебезпечні професії у власних дослідженнях, ґрунтуючись на концепції розвитку сектора безпеки і оборони України (рішення від 4 березня 2016 р.), де наголошується на тому, що на сьогодні значна кількість фахівців працює в умовах, за яких її

професійна діяльність пов'язана з небезпечними обставинами, ризиком, екстремальними ситуаціями та супроводжується наявністю стресогенних чинників [8, с. 67].

Для обдарованих юнаків і дівчат буде корисно вимірювати такий особистісний чинник, адже для кожної професії міра відповідальності буде позитивно впливати на подальше професійне становлення. Також сферу ризиконебезпечних професій можна буде розширити: льотчики, моряки, механіки, енергетики та ін.

Варто здійснити аналіз *потенціалу самореалізації до відповідної професії*. Для цього потрібно розмежувати такі поняття, як самореалізація, самоактуалізація та потенціал самореалізації.

Самоактуалізація за дослідженнями Л. Коростильової розкриває мотиваційні тенденції внутрішнього характеру, а самореалізація – це зовнішньо-організована мотивація [13, с. 84].

Під потенціалом самореалізації ми розуміємо динамічне інтегративне утворення, що вивчає ресурсні можливості розвитку дітей юнацького віку, її здатності до оволодіння та продуктивного здійснення різних видів діяльності [14, с. 189].

Потенціал самореалізації, на нашу думку, потрібно розглядати та досліджувати в юнацькому віці під час професійного самовизначення, адже про відповідну реалізацію ніяк мова не може іти, тому що повна реалізація в професійній сфері настає у значно більш зрілому віці. Ми поєднуємо потенціал самореалізації з творчими типами професії і такий чинник повністю розкриватиме творчу обдарованість дітей юнацького віку [15, с. 68].

Саме інтелектуально обдарованих учнів учителі називають «розумними», «кмітливими», «світлими головами» й «надією школи». Ці учні зазвичай мають поглиблені знання, які здобувають самостійно (читають складну літературу, навіть можуть критично поставитися до певних джерел). Учні цього типу обдарованості точно й глибоко аналізують навчальний матеріал, нерідко схильні до філософського осмислення матеріалу. Високий інтелект, розвинутий розум дають їм змогу з легкістю засвоювати різні предмети, однак різне ставлення цих учнів до шкільних предметів або вчителів призводить до того, що з одних предметів вони вчаться блискуче, а з інших – ні [2, с. 21].

Для більш правильного професійного самовизначення інтелектуально обдарованих дітей психолог має виявити високі здібності в спеціальній галузі знання, для того, щоб спрацьовували *окрім інтелектуальних, також мотиваційні чинники*.

Когнітивними чинниками, що призводять до інтелектуальної обдарованості, є: гострота мислення, спостережливість, виключна пам'ять, виражена та різнобічна допитливість, тривалі заняття однією справою, легкість у навчанні, вміння викладати власні думки, демонстрація здібностей до практичного набуття знань, виняткові здібності до розв'язування задач. Інтелектуально обдарованим дітям дуже важко спілкуватися з однолітками. На таких дітей *негативно впливають чинники, що пов'язані з комунікативними бар'єрами в спілкуванні з однолітками:* їх інтелект гнучкий і рухливий, вони не розуміють, що інші думають повільно, люблять перебивати співрозмовника, критикувати дорослих, вважають себе завжди правими. Вони віддають перевагу спілкуватися з дорослими, у яких знаходять інтелектуальне розуміння. Від конфліктів з однолітками їх рятує розвинене почуття справедливості та не по-дитячому широкі погляди на життя, а також почуття гумору [12, с. 49]. *Такі особистісні чинники як розвинене почуття гумору і перфекціонізм (прагнення до досконалості) є головними особистісними рисами – супутниками ранньої інтелектуальної обдарованості* [11, с. 102].

Інтелектуальну обдарованість зазвичай пов'язують з високими показниками успішності інтелектуальної діяльності [3, с. 20].

Видатні досягнення є продуктом складної взаємодії багатьох когнітивних та особистісних чинників, а також взаємодії цих чинників із такими факторами навколишнього середовища, як сім'я, школа та суспільство [4, с. 120]. Особливе значення під час обговорення проблем професійного самовизначення обдарованих дітей має особистісний чинник *мотивації* як сукупність сполук, які викликають активність суб'єкта, визначають її спрямованість і, як результат, відповідають за повноцінне функціонування інтелекту, реалізацію потенційних можливостей та самовиховання здібностей [6, с. 159].

Так, Р. Семенова, О. Музика, Д. Корольов до специфічних характеристик мотиваційної сфери обдарованої особистості зараховують такі чинники, як *інтелектуальні інтенції та емоційну спрямованість* [6, с. 462].

Не менш важливим фактором, що визначає характер мотивації обдарованої особистості, є *емоційна спрямованість*. Вітчизняний психолог Б. Додонов, який є автором оригінальної теорії, де *емоції аналізуються з точки зору теорії цінностей*, стверджує, що у тій або іншій діяльності, окрім усього іншого, людина ще й шукає певну гаму переживань, яка властива її особистості і до якої людину несвідомо непереможно тягне. *Емоційна спрямованість* як система внутрішніх установок на певні переживання як специфічні цінності є складником, найхарактернішим компонентом схильності людини до того або іншого виду діяльності [11, с. 102].

Особистісний розвиток інтелектуально обдарованих старшокласників характеризується *особистісною зрілістю* (зрілість інтелектуальних особистісних характеристик) та інтелектуальними досягненнями (високий інтелект) [1, с. 29].

Особистісна зрілість (структура особистості за В. Рибалкою) представлена *такими особистісними якостями інтелектуально обдарованого старшокласника*: 1) комунікативність (комунікативна мотивація, активність, лідерські схильності, організаційні схильності, емоційна регуляція); 2) мотивація (активність діяльності, сумлінність, мотивація досягнення успіху, уникнення невдач); 3) характер (наполегливість, зосередженість, незалежність, критичність, допитливість); 4) рефлексія (самоствалення, самоусвідомлення, самопізнання, самовпевненість, самоорганізація); 5) досвід (академічна успішність); 6) інтелект (подив, інтерес, догадка, сумнів, захоплення); 7) психофізіологія (варіабельність серцевого ритму, швидкість та надійність когнітивних процесів) [4, с. 129].

Інтелектуальні досягнення прикріплюються такими *когнітивними чинниками*: вербальний, невербальний і загальний інтелект; здатність формувати судження, здатність до абстрагування, комбінаторні здатності, математичні здібності, мисленнєві здатності, увага, пам'ять [6, с. 165]. Рівень загального інтелекту, зберігаючи сталість (постійність) упродовж тривалого часу в більшості учнів, істотно впливає на індивідуально-психологічні особливості розвитку інтелектуально обдарованих учнів старшої школи [9].

Творча обдарованість дає змогу успішно розв'язувати творчі завдання, виконувати творчу діяльність, виявляти оригінальність. Вона тісно пов'язана з інтелектом. Ці зв'язки виявляються за умов наявності таких чинників:

- 1) орієнтація на естетичні цінності (вихід за межі «чистого раціоналізму»);
- 2) уміння виділити далеку перспективу (відхід від штампів);
- 3) рухливість і гнучкість мислення (розгляд альтернатив, різних граней проблеми);
- 4) здатність до ризику;
- 5) об'єктивність та суб'єктивність в підході до проблеми;
- 6) залежність творчості від мотивації.

Виділяють такі *чинники творчого потенціалу особистості за О. Бобир*: задатки й нахили, які виявляються в особливій чутливості, вибірковості та динамічності психічних процесів; інтереси, їх спрямованість, частота та систематичність прояву, домінування пізнавальних інтересів; допитливість, прагнення до створення нового, схильність до пошуку й розв'язання проблем; швидкість засвоєння нової інформації; нахили до постійних порівнянь, співставлень; емоційне забарвлення окремих процесів; наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, сміливе прийняття рішень; інтуїтивність; порівняно більш швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами; здібності до вироблення особистих стратегій і тактик під час розв'язання загальних і спеціальних проблем, завдань [1, с. 45].

У творчій обдарованості багато різних варіантів. Є учні, які виявляють неабиякі творчі можливості у будь-якій діяльності. Однак бувають учні у яких нестандартне бачення досить яскраво виявляється лише в одній сфері. *З огляду на це, практичному психологу у юного обдарування потрібно виявити цю вузьку творчу спеціалізацію, яка була б фундаментальною під час вибору професії.*

Свого часу Дж. Стігер обстежив фахівців шістнадцяти галузей науки і техніки з 45-ти університетів. З'ясувалося, що не існує єдиного показника людських якостей, який би відображав відмінність між людьми, здатними до творчості й тих людей, яким не притаманна здатність до творення. *У вихованні та формуванні новаторів відіграють роль такі чинники: спадковість, суспільне середовище, характер освіти і професійна підготовка* [3, с. 123].

Однак досі існують вкрай суперечливі уявлення про психологічні особливості творчо обдарованих дітей. Одна з поширених точок зору полягає в тому, що у творчо обдарованих дітей їх глибоке пізнання в різних видах мистецтва переплітається з примітивними уявленнями про життя суспільства, важкістю входження в колектив ровесників, нестійкістю психіки. Науковці з подібним спрямуванням своїх досліджень обґрунтовують висновки щодо неадаптованості таких дітей [3, с. 12]. Наприклад, в одному з досліджень проведення занять з підвищення рівня креативності сприяло змінам у емоційно-особистісних уявленнях дітей. На це вплинули *негативні особистісні чинники*, тобто підвищилась агресивність, сенситивність, депресивність. Дослідники доходять висновку, що підвищення креативності супроводжується деякою невротизацією дітей. Вони вважають, що основою невротизації є ті ж механізми, що і в формуванні креативності: установка на сприйняття складностей оточуючої дійсності. Пошук різноманітних можливостей ускладнює процес вибору, прийняття рішень; труднощі також виникають у функціонуванні системи психологічного захисту. Усе це, більшою чи меншою мірою, порушує рівновагу в системі життєдіяльності особистості [1, с. 162].

Зумовленість проблем творчо обдарованих дітей не самою обдарованістю, а способами їх виховання, підкреслюють дослідження, проведені Д. Ушаковим [6, с. 465]. Автор вважає, *що сам по собі високий інтелект виступає в ролі позитивного фактора адаптації*. Обдаровані діти за сприятливих умов виховання є адаптованими. Однак, якщо обдарована дитина є єдиною дитиною в сім'ї, витрачає свій час і зусилля на опанування певної сфери культури (наприклад, музикою, математикою чи шахами), то вона випадає зі сфери соціальних контактів. *Є певні категорії дітей, батьки яких не вважають за необхідне навчати дитину соціальних навичок, орієнтуючи їх на спеціалізацію в абстрактній і віддаленій від життєдіяльності сферах* [6, с. 460].

Творчо обдарованих дітей більш складно виховувати, оскільки вони більш зацікавлені, ініціативні, безпосередні. Однак наявність чи відсутність з ними проблем залежить не стільки від них, скільки від мікросоціуму, в якому перебуває дитина. У жорстких умовах авторитарного навчання та виховання така дитина може сприйматися як неадекватна, наслідком чого може бути *поява невротичних станів творчо обдарованої дитини* [14, с. 5].

Відповідно, результати вищезгаданих досліджень дають нам підстави вважати, що педагогічні працівники і батьки, які виховують творчо обдарованих дітей, потребують обізнаності як з характерними рисами творчої особистості загалом, так і з показниками творчої обдарованості дитини зокрема.

На думку О. Зазимко, *на творчу особистість впливають такі особистісні чинники:*

- 1) не властивий конформізм. Саме незалежність суджень дає змогу знаходити шляхи, на які через страх виглядати смішно, не насмілюються інші люди;
- 2) творча людина хоч і відверта з оточенням, користується певною популярністю, та все ж важко входить у життя соціальної групи;
- 3) творча особистість лише тоді сприймає загальноприйнятні цінності, коли вони збігаються з її власними;
- 4) вона не догматик, її уявлення про життя та суспільство, а також про сенс власних учинків можуть бути неоднозначними;
- 5) творча людина допитлива, вона постійно прагне об'єднати дані з різних галузей;
- 6) така особистість характеризується здатністю продукувати безліч чудернацьких ідей, вона має дитячу здатність дивуватися та захоплюватися;
- 7) мрійник, може видаватися дивакуютою людиною через те, що впроваджує в життя власні «безглузді» ідеї, інтегруючи ірраціональні аспекти своєї поведінки [5, с. 70].

Окрім того, дослідники також виділяють *фактори, які заважають виявленню творчості*, зокрема: 1) виникнення стереотипів мислення; 2) страх перед помилкою; прагнення не до оригінального розв'язання задачі, а до високої оцінки; 3) оптимальна мотивація й відповідний рівень емоційного збудження (надто велике бажання може гальмувати творчий процес, щоб імпровізувати та творити, потрібне натхнення); 4) однопланові знання, що не сприяють творчості (потрібні широкі інтереси в різних життєвих сферах); 5) схильність до конформізму (людина боїться бути в центрі уваги, бути «білою вороною», не прагне бути екстравагантною; «Краще я буду як усі» – її кредо); 6) страх критики; 7) дуже висока самооцінка; 8) висока тривожність [8, с.121].

Академічна діяльність (виявляється в успішному володінні окремим навчальним предметом, а тому вважається індивідуально вибірковою. Її поділяють на наступні підвиди, а саме: математичну, лінгвістичну, обдарованість у галузі фізики, хімії, біології тощо).

Для академічного типу обдарованості характерний досить високий інтелект, однак на переній план виходять особливі здібності саме до навчання. Учні цього типу обдарованості насамперед уміють добре засвоювати матеріал, тобто навчатися. Особливості їхньої пізнавальної сфери (мислення, пам'яті, уваги), деякі особливості їхньої мотивації такі, що роблять навчання легким, приємним. Медалісти, учні, яких називають гордістю школи, найчастіше належать саме до цього типу обдарованості. Саме з цих учнів виростають справжні майстри своєї справи [12, с. 34].

Тому, практичному психологу під час професійної консультації, що надається обдарованій дитині потрібно визначити який з академічних типів обдарованості домінує в учня. Залежно від типу, професійне самовизначення набуде більш цілеспрямованого напрямку у виборі професії.

У деяких випадках буває складно розрізнити інтелектуальний та академічний тип обдарованості – вони можуть блискуче навчатися, у них є пізнавальна потреба. Різниця, мабуть полягає в особливій розумовій самостійності інтелектуалів, у їхній підвищеній критичності мислення, здатності самостійно, глобально та філософсько осмислювати складні інтелектуальні проблеми. Академічно обдаровані учні – це завжди генії саме навчання, це професіонали шкільної (а потім і студентської) праці, чудові майстри швидкого та якісного засвоєння знань.

Серед академічно обдарованих дітей В. Онацький виділяє дві групи, а саме: 1) учні, які легко засвоюють будь-яку діяльність і досягають значних результатів з усіх предметів, тобто відзначаються широкою здатністю до навчання; 2) учні, які мають підвищені здібності до засвоєння знань в одній або декількох близьких сферах діяльності [13, с. 129].

Однією з емоційних проблем академічно обдарованої учнівської групи є наявність перфекціонізму, що полягає в прагненні дитини виконувати завдання на найвищому досконалості рівні. Невідповідність якості та результативності власної роботи високому рівню домагань призводить до відчаю, розчарувань, депресій та інших негативних станів, які блокують подальші можливості дітей у навчально-виховному процесі [16, с. 60].

Під час професійного самовизначення дуже практичному психологу важливо поєднати в обдарованої дитини академічну обдарованість з рівнем відповідальності, щоб спрямувати в русло вибору ризиконебезпечних професій. Інакше кажучи, чим вищий рівень ризику, тим вищий рівень відповідальності до відповідної професії.

Отже, у цій статті ми описали сутність самовизначення щодо майбутньої професії учнів ліцею із різними видами обдарованості: академічною, творчою, інтелектуальною. Ми здійснили аналіз праць низки науковців щодо самовизначення особистісних та когнітивних чинників, які впливають на рівень академічної, інтелектуальної та творчої обдарованості в психолого-педагогічному контексті.

Таким чином, можна виділити чинники, які впливають на професійне самовизначення більш продуктивно: моральна відповідальність, потенціал самореалізації, суб'єктивний контроль, постійна готовність до зосередження уваги; емоційна захопленість процесом пізнання, стихійний характер знань, що набуваються учнями, домінуюча роль пізнавальної мотивації, дослідницька творча активність, можливість досягнення оригінальних рішень, можливість прогнозування та передбачення, здатність до створення індивідуальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки.

Відповідні чинники спираються на відповідальність з позиції суб'єктивного контролю та потенціал самореалізації, який буде успішно виявлятися під час правильного вибору професії. Якщо учень з відповідним обдаруванням буде брати відповідальність на себе, то він зможе й успішно долати труднощі та перешкоди на своєму шляху, головне направити на вірний шлях щодо професійного самовизначення учня.

До чинників, які впливають негативно на професійне самовизначення обдарованого учня, зараховують такі: дезадаптованість, невпевненість в собі, страх, тривожність, перфекціонізм, нейротизм, невмотивованість, конформність, підвищена агресивність, сенситивність, депресивність.

Ми проаналізували когнітивні чинники інтелектуально обдарованих учнів, які впливають на професійне самовизначення, зараховують такі: вербальний, невербальний та загальний інтелект; здатність формувати судження, здатність до абстрагування, комбінаторні здатності, математичні здібності, мисленнєві здатності, увага, пам'ять.

Таким чином, аналіз сучасних психолого-педагогічних підходів дає нам підстави дійти висновку, що розвиток різних типів обдарованості (академічної, творчої та інтелектуальної) недостатньо стимулюється психологами та педагогами. Педагогічні працівники потребують поповнення власних знань щодо професійного самовизначення учнів з різними типами обдарованості, розмежування відповідних типів, а отже, забезпечення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку когнітивного, особистісного потенціалу інтелектуально, творчо й академічно обдарованих учнів.

Подальшого пошуку набуватимуть емпіричні дослідження особистісних і когнітивних чинників обдарованості щодо професійного самовизначення дітей юнацького віку.

Використані літературні джерела

1. Бобир О.В. Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Дніпропетровськ, 2005. 227 с.
2. Вінник Н.Д. Психолого-педагогічні підходи до особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників: метод. рек. Київ : ІОД НАПН України, 2014. 26 с.
3. Данилевич Л.А. Перфекціонізм як особистісний чинник академічної обдарованості студентів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2010. 240 с.
4. Єгорова Є.В. Особливості профконсультування інтелектуально обдарованої молоді. *Професійне самовизначення як детермінанта особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників*: матеріали круглого столу (Київ, 21 берез. 2013 р.). Київ : ІОД НАПН України, 2013. 154 с.
5. Зазимко О.В. Система ідентифікації обдарованої молоді. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. 2008. Вип. 1. С. 66–71.
6. Корольов Д.К. Шляхи визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2006. Вип. 28. С. 450–469.
7. Костюк Г.С. Роль професійного самовизначення у формуванні особистості. *Питання професійної орієнтації учнів*. Київ : Рад. школа, 1969. С. 3–14.
8. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия: избр. труды. Москва ; Воронеж : МОДЭК, 1997. 448 с.
9. Мельник М.Ю. Готовность одаренных старшеклассников к профессиональному самоопределению. *Одаренный ребенок*. 2013. № 5. С. 25–32.
10. Моляко В.А., Кульчицкая Е.И., Литвинова Н.И. Психология детской одаренности. Киев : Знание, 1995. 82 с.
11. Ткаченко М.В. Чинники професійного самовизначення учнів як фактор самореалізації особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 12 (19). С. 1–9.
12. Ткачук Л.В. Професійне самовизначення та його емпатійні детермінанти у сучасного юнацтва: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2003. 186 с.
13. Gertler B. Self-knowledge. *New problems of philosophy*. 2015. 310 p.
14. Pfeiffer S.I., Stocking V.B. Vulnerabilities of academically gifted students. *Special Services in the Schools*. 2000. Vol. 5. No. 1–12.

15. Joswig H. The connection between motivational and cognitive components of the personality of gifted pupils. *European Journal for High Ability*. 2014. Vol. 5. No. 2. P. 153–162.

16. May K.M. Gifted children and their families. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*. 2012. Vol. 8. No. 1. P. 58–60.

References

1. Osobystisni kharakterystyky yunatstva z riznymy formamy obdarovanosti [Personal characteristics of youth with different forms of talent]. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk.

2. Vinnyk, N.D. (2014). *Psykhologo-pedahohichni pidkhody do osobystisnoho rozvytku intelektualno obdarovanykh starshoklasnykiv [Psychological and pedagogical approaches to personal development of intellectually gifted high school students]*. Kyiv.

3. Perfektsionizm yak osobystisnyi chynnyk akademichnoi obdarovanosti studentiv [Perfectionism as a personal factor of academic talent of students]. *Candidate's thesis*. Kyiv.

4. Osoblyvosti profkonsultuvannya intelektualno obdarovanoi molodi '13 [Peculiarities of professional counseling of intellectually gifted youth]. *Profesiine samovyznachennia yak determinanta osobystisnoho rozvytku intelektualno obdarovanykh starshoklasnykiv – Professional self-determination as a determinant of personal development of intellectually gifted high school students*. Kyiv. P. 154.

5. Zazymko, O.V. (2008). Systema identyfikatsii obdarovanoi molodi [The system of identification of gifted youth]. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka – Education and upbringing of gifted children: theory and practice*. 1, P. 66–71.

6. Korolov, D.K. (2006). Shliakhy vyznachennia vzaiemozv'yazku kohnityvnykh ta osobystisnykh chynnykiv obdarovanosti [The system of identification of gifted youth]. *Naukovi zapysky Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy – Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. 28, P. 450–469.

7. Kostiuk, H.S. (1969). Rol profesiinoho samovyznachennia u formuvanni osobystosti [The role of professional self-determination in the formation of personality]. *Pytannia profesiinoi orientatsii uchniv – Questions of professional orientation of students*. Kyiv. P. 3–14.

8. Tkachenko, M.V. (2013). Chynnyky profesiinoho samovyznachennia uchniv yak faktor samorealizatsii osobystosti [Factors of professional self-determination of students as a factor of self-realization of personality]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of gifted personality*. 12, P. 1–9.

9. Profesiine samovyznachennia ta yoho empatiini determinanty u suchasnoho yunatstva [Professional self-determination and its empathic determinants in modern youth]. *Candidate's thesis*. Odesa.

10. Moliako, V.A., Kulchytskaia, E.Y., & Lytvynova, N.Y. (1995). *Psykhohohyia detskoï odarennosti [Psychology of child giftedness]*. Kyiv.

11. Melnik, M.Yu. (2013). Gotovnost odarennykh starsheklassnikov k professionalnomu samoopredeleniyu [Readiness of gifted high school students for professional self-determination]. *Odarennyiy rebenok – Gifted child*. 5, 25–32.

12. Leites, N.S. (1997). *Vozrastnaia odarennost y yndyvydualnye razlychyia [Age giftedness and individual differences]*. Moscow.

13. Gertler, B. (2015). *Self-knowledge. New problems of philosophy*. Chicago.

14. Pfeiffer, S.I. (2000). Vulnerabilities of academically gifted students. *Spesial Services in the Schools*. Vol. 5. No. 1–2. P. 21–40.

15. Joswig, H. (2014). The connection between motivational and cognitive components of the personality of gifted pupils. *European Journal for High Ability*. Vol. 5. No. 2. P. 153–162.

16. May K. M. (2012). Gifted children and their families. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*. Vol. 8. No. 1. P. 58–60.

Sadova Myroslava. Self-Determination Personal and Cognitive Factors Regarding the Lyceum Students' (with Different Talent Types: Academic, Creative, Intellectual) Future Profession.

Summary.

The article substantiates the self-determination essence regarding the lyceum students' (with different talent types: academic, creative, intellectual) future profession.

It is highlighted that giftedness, as shown above, is not limited to natural preconditions or a high level of knowledge and skills. Man's own high talents discovery, which become the property of consciousness, makes certain adjustments in its interaction with the social environment, in its level of demands' formation, in the life prospects outline.

The scientists' works analysis on self-determination of personal and cognitive factors that affect the level of academic, intellectual and creative talent in the psychological and pedagogical context (M. Savchin, A. Kuritsa, I. Tymoschuk, T. Bazarov, V. Bodrov, S. Bykov, L. Dementiy, B. Lomov, A. Zhuravlyov, A. Karpov, R. Krycheksky, A. Svetsytsky G. Kostyuk, N. Leites, D. Korolyov, Y. Gilbukh, O. Matyushkin, A. Tannenbaum, M. Melnyk, M. Sadova, M. Tkachenko, L. Korostylova, R. Semenova, O. Music, M. Kholodna, B. Dodonov, V. Rybalka, O. Bobir V. Shchors, J. Stiger, S. Kotova, A. Savenkov, V. Onatsky).

We can identify those factors which affect the professional self-determination more productively: moral responsibility, the potential for self-realization, subjective control, constant willingness to focus; emotional fascination with the process of cognition, the spontaneous nature of knowledge acquired by students, the cognitive motivation dominant role, research and creative activity, the ability to achieve original solutions, the ability to predict and predict, the ability to create individual standards that provide high aesthetic, moral, intellectual assessments...

The factors which negatively affect gifted student's professional self-determination are: maladaptation, self-doubt, fear, anxiety, perfectionism, neuroticism, lack of motivation, conformity, increased aggression, sensitivity, depression...

The intellectually gifted students' cognitive factors that affect professional self-determination are analyzed: verbal, nonverbal and general intelligence; ability to form judgments, ability to abstract, combinatorial abilities, mathematical abilities, thinking abilities, attention, memory.

Key words: professional self-determination; academic; creative; intellectual talent.

Стаття надійшла на до редколегії 26 листопада 2020 року

УДК 159. 9

DOI [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2\(25\)-118-126](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2(25)-118-126)

Олена Вагіна,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>

м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація.

У статті розглянуто проблему професійного становлення особистості курсанта в процесі навчання, а також питання адаптації до навчальної та професійної діяльності. У статті зазначено, що підготовка майбутніх офіцерів належить до тих видів професійної діяльності, де відбувається інтелектуальне та емоційне напруження в умовах навчання.

Ключові слова: психологічний супровід; професійна діяльність; адаптованість; психологічна служба.

Кардинальні зміни, що відбуваються в українському суспільстві останніми роками в політичній, соціальній, економічній сферах, вплинули на систему військової освіти, викликали певні труднощі в підготовці офіцерських кадрів. Соціально-економічні процеси, що відбува-